

συνδέσεως τοῦ νευρικοῦ συστήματος καὶ τῆς συνειδήσεως προπαρασκευάζουσι τὴν παραχθησομένην πράξιν. Τέλος λοιπὸν τῆς κυρίως ἠθικῆς ἡμῶν ἐντάσεως εἶναι ἡ σταθερὰ διατήρησις τῆς προσηκούσης παραστάσεως.

Ἐὰν λοιπὸν ἐρωτηθῆτε : « τί εἶναι ἠθικὴ πράξις » ἀναχθεῖσα εἰς τὴν ἀπλουστάτην καὶ στοιχειωδέστατην αὐτῆς μορφήν, ἐν μόνον ἔχετε ν' ἀπαντήσητε. Δύνασθε νὰ λέγητε ὅτι εἶναι ἡ ἐντασις τῆς προσοχῆς, δι' ἧς ἀντεχόμεθα σιερρῶς παρασιτάσεώς τινος, ἥτις ἄνευ τῆς ἐντάσεως ἐκείνης θὰ ἐξέπιπτε τῆς συνειδήσεως ἕνεκα τῶν ἄλλων ἐπικρατούσων ἐν αὐτῇ τάσεων. Τὸ νοεῖν συλλήβδην εἶναι τὸ μυστήριον τῆς βουλήσεως, ὅπως εἶναι καὶ τὸ μυστήριον τῆς μνήμης.

Τοῦτο γίνεται συμφανεστάτον ἐκ τῆς ἀπολογίας, ἣν πλειστάκις ἀκούομεν παρ' ἀνθρώπων ἐλεγχομένων ἐπὶ κακῇ τινι καὶ βλαβερᾷ πράξει. « Οὐδέποτε διενοήθην » λέγουσι. « Οὐδέποτε διενοήθην ὅσον φαύλη ἦτο ἡ πράξις, οὐδέποτε διενοήθην περὶ τῶν βδελυρῶν αὐτῆς ἐπακολουθημάτων ». Καὶ τί ἀποκρινόμεθα πρὸς ταῦτα ; Λέγομεν : « Διὰ τί δὲν διενοήθης ; Τί ἄλλο εἶχες νὰ πράξης ἢ νὰ διανοηθῆς ; » Καὶ ποιούμεθα πρὸς αὐτοὺς ἠθικὴν διδασκαλίαν περὶ τῆς ἀσκεψίας αὐτῶν.

Τὸ σύνηθες παράδειγμα ἠθικῆς διασκέψεως παρέχει ὁ καθ' ἕξιν φιλοπότης, ὅστις διαρκῶς πειράζεται ὑπὸ τοῦ ποτοῦ. Ἀπεφάσισε νὰ διορθωθῆ, ἀλλ' ἡ πρὸ αὐτοῦ ἰσταμένη πλήρης φιάλη πειράζει πάλιν αὐτόν. Ὁ ἠθικὸς θρίαμβος ἡ ἡ ἥττα αὐτοῦ ἐξαρτᾶται κυρίως ἐκ τῆς εὐρέσεως τοῦ ὀρθοῦ ὀνόματος τοῦ ἐν τῇ προκειμένῃ περιπτώσει ἐφαρμοζομένου. Ἐὰν μὲν εἶπῃ : « Δὲν εἶναι κρίμα νὰ στερηθῶ τοῦ ἤδη ἐγχυθέντος ποτοῦ ; διὰ τί νὰ φέρωμαι ἀγροίκως καὶ ἀγεννῶς πρὸς τοὺς φιλοδωροῦντας φίλους ; ἰδοὺ εὐκαιρία νὰ γευθῶ ἀγνώστου μοι μέχρι τοῦδε ποτοῦ ἰδοὺ εὐκαιρία νὰ πανηγυρίσω τὴν δημοτελεῖ ἑορτήν ἃς πῖω ἔτι ἄπαξ γενναίως, ἵνα ἐποτρύνω ἑμαυτὸν εἰς ἰσχυροτάτην πασῶν τῶν προτέρων ἀπόφασιν ἐγκρατείας ». Ἐὰν μὲν, λέγω, εἶπῃ ταῦτα, ἀπώλετο. Ἡ παρ' αὐτοῦ αἵρεσις τοῦ πλημμελοῦς ὀνόματος, ἥτοι τῆς πλημμελοῦς παραστά-

σεως, επισφραγίζει τὴν καταδίκην αὐτοῦ. Ἄλλ' ἐὰν πάλιν παρὰ τὰ εὐσχημα καὶ ἡδέα ὀνόματα, ἅτινα ἢ φαντασία αὐτοῦ ἢ διψαλέα δαψιλῶς χορηγεῖ, ἔχεται δυσαπαλλάκτως τοῦ λυπηροῦ μὲν, ἀλλ' ἀληθοῦς ὀνόματος τοῦ πιστῶς χαρακτηρίζοντος τὴν προκειμένην περίπτωσιν, ἐὰν δῆλον ὅτι λέγη: «εἰμὶ μέθυσος καὶ πράττων ὅπως πράττω οὐδὲν ἄλλο θὰ εἶμαι ἢ μέθυσος», πορεύεται τότε τὴν ὁδὸν τῆς σωτηρίας. Σώζει ἑαυτὸν διανοούμενος ὀρθῶς.

Οὕτω καὶ οἱ μαθηταὶ ὑμῶν ὀφείλουσι νὰ σώζονται, πρῶτον μὲν διὰ τοῦ χρηγομένου αὐτοῖς θησαυροῦ παραστάσεων, ἔπειτα δὲ διὰ τοῦ προσοῦ τῆς ἐκουσίας προσοχῆς, ὅπερ δύνανται νὰ καταβάλλωσι πρὸς διατήρησιν τῶν ὀρθῶν παραστάσεων, καὶ ἂν αὐταὶ εἶναι δυσάρεστοι, τέλος δὲ διὰ τῶν διαφόρων ἀσκήσει καὶ ἀγωγῇ κεκτημένων ἔξεων τοῦ πράττειν κατὰ τὰς ὀρθὰς ταύτας παραστάσεις.

Ἐν πᾶσι τούτοις ἡ δύναμις τῆς ἐκουσίας προσοχῆς εἶναι τὸ θεμελιωδέστατον τοῦ ὄλου γεγονότος. Ὅπως ὁ ζυγὸς στρέφεται περὶ τὴν ἀκμὴν τοῦ χαλυβίνου ἐλάσματος, οὕτως ὁ ἠθικὸς ἡμῶν προορισμὸς στρέφεται περὶ τὴν δύναμιν ἐκείνην. Ἐνθυμεῖσθε ὅτι, τοῦ λόγου ὄντος περὶ προσοχῆς, εὐρομεν τὰς πράξεις τῆς ἐκουσίας προσοχῆς πολλῶ μᾶλλον διαλειπούσας καὶ βραχυτέρας ἢ ὅσον κοινῶς νομίζεται. Ἐὰν δὲ πᾶσαι αὐταὶ ἠθροίζοντο ὁμοῦ, ὁ χρόνος, ὃν θὰ κατελάμβανον, θ' ἀπετέλει μῶριον τοῦ ἡμετέρου βίου ἀπιστεύτως μικρόν. Ἀλλὰ προσέθηκα, ἐνθυμεῖσθε, ὅτι ἡ βραχύτης οὐδεμίαν ἔχει ἀναλογίαν καὶ σύγκρισιν πρὸς τὴν σπουδαιότητα αὐτῶν, καὶ ὅτι περὶ τοῦ πράγματος καὶ αὐθις θὰ διαλάβω. Ποιῶ λοιπὸν τοῦτο νῦν. Οὐχὶ τὸ ἀπλοῦν μέγεθος πράγματός τινος εἶναι τὸ προσποιοῦν εἰς αὐτὸ σπουδαιότητα, ἀλλ' ἡ θέσις αὐτοῦ ἐν τῷ ὀργανισμῷ, εἰς ὃν ἀνήκει. Αἱ πράξεις τῆς ἐκουσίας ἡμῶν προσοχῆς, καίπερ οὔσαι βραχεῖαι καὶ ἀκανόνιστοι, εἶναι ὅμως κρίσιμοι καὶ ἔχουσι μεγίστην ροπὴν ἐπὶ τὸν βίον, διότι προσδιορίζουσιν καὶ δημιουργοῦσιν ὡς ἀληθῶς τὴν ἡμετέραν τύχην ἀνυψοῦσαι ἢ ταπεινοῦσαι ἡμᾶς. Διὸ καὶ ἡ ἀσκήσις τῆς ἐκουσίας προσοχῆς ἐν τῷ σχολείῳ ὀφείλει νὰ θεωρῆται ἐκ τῶν ἀξιολογωτάτων μερῶν τῆς

ἀγωγῆς. Καὶ ὁ ἄριστος διδάσκαλος, ὅστις εἶναι ἐπιτήδειος ν' ἀνοίγη εὐφυῶς ἀποκρύφους πηγὰς διαφέροντος, θὰ εὖρη πλείστας εὐκαιρίας πρὸς ἀσκησιν τῆς προσοχῆς τῶν μαθητῶν αὐτοῦ. Τὸ πρᾶγμα, νομίζω, οὐδεμιᾶς ἔτι δεῖται ἐξηγήσεως.

Ἐπετιμήθην, ὅτι ἐν ταῖς ὁμιλίαις ταύταις ἀνέπτυξα καὶ διεξῆλθον πρὸς ὑμᾶς μηχανικὴν καὶ δὴ ὑλοκρατικὴν ἐκδοχὴν τοῦ πνεύματος. Ἐκάλεσα αὐτὸ ὄργανισμὸν καὶ μηχανήν· ὡς οὐσιώδη τούτου ιδιότητα παρέστησα τὴν πρὸς τὰς ἐντυπώσεις τοῦ περιέχοντος ἀντίδρασιν αὐτοῦ, καὶ ρίζαν καὶ ἀρχὴν τῆς ἀντιδράσεως ταύτης ρητῶς ἢ ἀρρήτως ἀποδέχομαι τὴν κατασκευὴν τοῦ νευρικοῦ συστήματος. Διὸ καὶ παρά τινων ὑμῶν ἔλαβον γράμματα, δι' ὧν παρεκαλούμην, ὅπως σαφέστερον ἐξενέγκω τὴν περὶ τούτου γνώμην μου καὶ ἀναπεπταμένη παρρησίᾳ ὁμολογήσω ὑμῖν εἴτε ὑλιστής εἰμι εἴτε οὔ.

Πρὸς ταῦτα ἀποκρινόμενος λέγω, ὅτι ἐν ταῖς ὁμιλίαις ταύταις ἐπιθυμῶ νὰ εἶμαι ὅσον τὸ δυνατόν πρακτικὸς καὶ χρήσιμος καὶ ν' ἀποφεύγω τὰς περιπλόκους θεωρίας. Ἄλλ' ὅμως οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν θέλω νὰ ὑπάρχη περὶ τῆς ἐμῆς ἐκδοχῆς. Διὸ πρὸς ἀποφυγὴν πάσης παρανοήσεως λέγω, ὅτι οὐδόλως νομίζω ἐμαυτὸν ὑλιστήν. Δὲν δύναμαι νὰ νοήσω πῶς πρᾶγμα τοιοῦτον, οἷον ἡ συνείδησις, εἶναι δυνατόν νὰ παραχθῇ ὑπὸ τῆς μηχανῆς τοῦ νευρικοῦ συστήματος, ἀλλὰ κάλλιστα δύναμαι νὰ νοήσω ὅτι, ἐὰν «παραστάσεις» παρακολουθῶσι τὴν λειτουργίαν τῆς μηχανῆς ταύτης, καὶ ἡ τάξις τῶν παραστάσεων δύναται νὰ παρακολουθῇ ἀκριβῶς τὴν τάξιν τῶν ἐργασιῶν τῆς μηχανῆς. Αἱ καθ' ἕξιν συνειρμοὶ τῶν παραστάσεων ἡμῶν, ἡ πορεία τῶν νοημάτων καὶ ἡ ἀκολουθία τῶν πράξεων ἡμῶν θὰ ἠδύναντο οὕτω νὰ εἶναι ἀποτελέσματα τῆς διαδοχῆς τῶν ρευμάτων τοῦ νευρικοῦ ἡμῶν συστήματος. Καὶ ὁ θησαυρὸς τῶν παραστάσεων, ὧν ὄφειλε νὰ ποιῆται ἐκλογὴν τὸ ἐλεύθερον πνεῦμα ἀνθρώπου τινός, θὰ ἐξηρτᾶτο μόνον ἐκ τῶν φυσικῶν καὶ ἐπικτήτων δεξιοτήτων τοῦ ἐγκεφάλου αὐτοῦ. Ἄλλ' ἐὰν εἰς ταῦτα μόνον ἠρκούμεθα, θὰ ἠδυνάμεθα ν' ἀσπασθῶμεν τὴν

ὀλίγω πρότερον ὑποτυπωθεῖσαν μοιροκρατικὴν ἐκδοχὴν. Οὕτως αἱ παραστάσεις ὑμῶν θὰ προσδιωρίζοντο διὰ τῶν ἐγκεφαλικῶν ρευμάτων καὶ ταῦτα ὑπὸ καθαρῶς μηχανικῶν νόμων.

Ἄλλὰ μετὰ τὰ πρὸ ὀλίγου εἰρημένα ἀκριβῶς περὶ τῆς ἐν τῇ βουλήσει δυνάμεως καὶ ροπῆς τῆς ἐκουσίας προσοχῆς ἢ πίστις εἰς ἐλευθέραν βούλησιν καὶ καθαρῶς πνευματικὴν αἰτιότητα πρόκειται πάντοτε εἰς ἡμᾶς φανερά. Ἡ διάρκεια καὶ ἡ ποσότης τῆς προσοχῆς ταύτης φαίνονται πως ἀπροσδιόριστοι. Συναισθανόμεθα, ὡς εἰ ἡδυνάμεθα πράγματι νὰ αὐξήσωμεν ἢ νὰ ἐλαττώσωμεν αὐτὴν καὶ ὡς εἰ ἡ ἐλευθέρα ἡμῶν ἐνέργεια κατὰ τοῦτο ἦτο ἀληθῶς κρίσιμον σημεῖον, ἐξ οὗ ἤρτηται ὁ ἡμέτερος προορισμὸς καὶ ὁ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων. Τὸ ὅλον λοιπὸν ζήτημα τῆς ἐλευθέρας βουλήσεως συνοψίζεται ἐν τῷδε :

« Ἡ φαινομένη αὕτη ἀπροσδιοριστία εἶναι ἢ οὐ παραίσθησις τις ; »

Φανερὸν ὅτι ζήτημα τοιοῦτο δύναται νὰ ἐπιλυθῇ μόνον δι' ἀναλογιῶν καὶ οὐχὶ διὰ παρατηρήσεων ἀκριβῶν. Ὁ μὲν ὀπαδὸς τοῦ αὐτεξουσίου πιστεύει εἰς τὴν πραγματικότητα τῆς ἀπροσδιοριστίας ταύτης, ὁ δὲ αἰτιοκρατικὸς (determinist) νομίζει αὐτὴν ὅτι εἶναι παραίσθησις τις καὶ ἀπάτη. Ἐγὼ προστίθεμαι εἰς τοὺς πρώτους οὐχὶ ὡς μὴ δυνάμενος νὰ καταλάβω σαφῶς τὴν μοιροκρατικὴν θεωρίαν οὐδ' ὡς ὢν ἀνίκανος ν' ἀναγνωρίσω τὴν πιθανότητα αὐτῆς, ἀλλ' ἀπλῶς διότι, ἐὰν ὑπάρχη ὄντως ἐλευθέρα βούλησις, θὰ ἦτο ἄτοπον νὰ ἐπιβάλληται ἡμῖν βία καὶ μοιραίως ἢ εἰς αὐτὴν πίστις. Ἐξετάζων δέ τις τὴν ἐσωτερικὴν συνακολουθίαν τῶν πραγμάτων προάγεται μᾶλλον ἐπὶ τὴν σκέψιν, ὅτι ἡ πρώτη πράξις βουλήσεως ἐχούσης ἐλευθερίαν ὀφείλει νὰ εἶναι τὸ διαφυλάττειν τὴν πίστιν εἰς τὴν ἐλευθερίαν αὐτὴν. Πιστεύω λοιπὸν ἐλευθέρως εἰς τὴν ἐμὴν ἐλευθερίαν καὶ πράττω τοῦτο μετὰ τῆς ἀρίστης ἐπιστημονικῆς συνειδήσεως, γινώσκων, ὅτι ὁ ἐκ τῶν προτέρων προορισμὸς τοῦ ποσοῦ τῆς ἐντάσεως τῆς ἐμῆς προσοχῆς οὐδέποτε δύναται ν' ἀποδειχθῇ ἐξ ἀντικειμένου¹, καὶ ἐλπίζων, ὅτι ὑμεῖς, εἴτε ἀκολουθήσητε

¹ Πρὸς διασάφησιν τῶν ἀνωτέρω λεγομένων παρατιθέμεθα ἐνταῦθα ὄσα διὰ πλειόνων ὁ συγγραφεὺς περὶ τοῦ αὐτεξουσίου καὶ τῆς ἐντάσεως τῆς βουλήσεως

ἐμοὶ ἐν τούτῳ εἴτε μή, θὰ κατίδῃτε τοῦλάχιστον, ὅτι ψυχολογικαὶ καὶ ψυχοφυσικαὶ θεωρίαι, οἷας ἐγὼ πρεσβεύω, οὐδένα θὰ ἐξαναγκάσωσι νὰ γίνῃ οὔτε μοιροκρατικός οὔτε ὑλοκρατικός.

Ἐπιτρέψατέ μοι νὰ εἶπω τινὰ ἔτι περὶ βουλήσεως καὶ οὕτω νὰ περάνω καὶ τὸ σπουδαῖον τοῦτο κεφάλαιον καὶ τὰς ὁμιλίαις ταύταις.

Ὅπως ὑπάρχουσι διττοὶ τύποι βουλήσεως, οὕτως ὑπάρχουσι καὶ διττοὶ τύποι κωλύσεως, ὧν τὸν μὲν δυνάμεθα νὰ καλῶμεν κώλυσιν δι' ἀναστολῆς ἢ δι' ἀρνήσεως, τὸν δὲ κώλυσιν δι' ὑποκαταστάσεως. Διαφέρουσι δ' ἀλλήλων τοῦτο: ἐν μὲν τῇ δι' ἀναστολῆς κωλύσει ἡ κωλύουσα παράστασις καὶ ἡ κωλυομένη, ἡ παρορμητικὴ παράστασις καὶ ἡ ταύτης ἀρνητικὴ συμπαραμένουσιν ὁμοῦ ἐν τῇ συνει-

ἀποφαίνεται ἀλλαχοῦ (Text book of Psychology σελ. 456 κέ.). «Τὸ πρόβλημα τοῦ αὐτεξουσίου ἀπὸ καθαρᾶς ψυχολογικῆς ἀπόψεως εἶναι ἄλυτον. Εἴμεθα μὲν βεβαίως ἱκανοὶ νὰ παρέχωμεν ἐντασὶν τινὰ προσοχῆς, ἀλλ' ἀφ' οὗ ἡ ἐντασις αὕτη καταβληθῆ ἐπὶ τινὰ παράστασιν, εἶναι προφανῶς ἀδύνατον νὰ εἴπωμεν: ἡ καταβληθεῖσα ποσότης ἐνεργείας θὰ ἡδύνατο νὰ εἶναι μείζων ἢ ἐλάττω ἢ ὅσον ὑπῆρξε. Τοιαύτη ἀπόφανσις ὄφειλε νὰ στηρίζηται ἐπ' ἀκριβοῦς γνώσεως τῆς ὅλης σειρᾶς τῶν προηγουμένων τῆς ἐξεταζομένης ἐντάσεως, ἐπὶ ἀπολύτως μαθηματικοῦ ὁρισμοῦ τῶν προηγουμένων τούτων καὶ ἐπὶ τῆς ἀποδείξεως, ὅτι ἡ μόνη ποσότης ἐντάσεως ἡ ἀπ' αὐτῶν προκύπτουσα εἶναι ἀκριβῶς ἡ καταβληθεῖσα. Ἡ δ' ἀπόδειξις αὕτη ὄφειλε νὰ διεξάγηται διὰ νόμων, οὓς ἀγνοοῦμεν ἔτι. Τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα θὰ εἶναι πάντοτε πιθανῶς ἀνίκανον νὰ μετρήσῃ οὕτω τὰ ψυχικὰ ἢ νευρικὰ φαινόμενα καὶ νὰ κατασκευάσῃ τοὺς παραγωγικοὺς συλλογισμοὺς, οὓς ἡ ἀπόδειξις αὕτη ἀπαιτεῖ καὶ ὑπονοεῖ.

Προσέτι δὲ οὐχὶ μικρὸς τις λόγος ἐπιδραῖ ἐπὶ τὸ πνεῦμα τοῦ ψυχολόγου καὶ συντελεῖ εἰς τὸ νὰ καταστήσῃ αὐτὸν μεροληπτικὸν ἐν ταῖς ἐρεῦναις, ὧν θὰ ἐπελαμβάνετο, ὅποις ἀνακαλύψῃ ἐπιστημονικῶς τὴν ἐλευθερίαν τοῦ ἀνθρώπου. Ἐχει ἐκ τῶν προτέρων τὴν ἐπιθυμίαν νὰ πιστεύῃ εἰς τὴν αἰτιοκρατίαν (determinism), διότι θέλει νὰ κατασκευάσῃ ἐπιστήμην, καὶ ἐπιστήμη εἶναι σύστημα σχέσεων ἀμεταβλήτων. Ὅπου δὲ ἀπαντῶσι «αἱ ἀνεξάρτητοι μεταβληταὶ» τῶν μαθηματικῶν, ἐκεῖ ἡ ἐπιστήμη ἴσταται. Ἐφ' ὅσον λοιπὸν τὰ βουλήματα ἡμῶν δύνανται ν' ἀνήκωσιν εἰς τὰς μεταβλητάς ταύτας, ὁ ψυχολόγος ὀφείλει ν' ἀγνοῇ αὐτά: ἐξετάζει αὐτὰ μόνον καθ' ὅσον εἶναι σταθεραὶ λειτουργίαι. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν ἡ ἐπιστήμη ὀφείλει νὰ ἐπαρκῆται εἰς μόνον τοὺς γενικοὺς τῆς βουλήσεως νόμους καὶ νὰ μελετᾷ μόνον τοὺς παρορμητικοὺς καὶ κωλυτικοὺς χαρακτήρας τῶν παραστάσεων, τοὺς ὅρους τοὺς τὴν

δήσει καὶ γεννώσι κατάστασιν τινὰ ἐσωτερικῆς ἐντάσεως, ἐν δὲ τῇ δι' ὑποκαταστάσεως κωλύσει ἢ κωλύουσα παράστασις καθαιρεῖ παντελῶς τὴν κωλυομένην, ἥτις καὶ ἐξαφανίζεται ταχέως ἐκ τοῦ πεδίου τῆς συνειδήσεως.

Οἱ μαθηταὶ ὑμῶν φέρ' εἰπεῖν ἀποδημοῦσι τῇ διανοίᾳ, ἀκροῶνται θορύβου γινομένου ἔξω τοῦ παραθύρου τοῦ σχολείου, ὅστις πάραυτα γίνεται τοσοῦτον διαφέρων πρὸς αὐτούς, ὥστε νὰ ἐφελκύσῃ ἅπασαν τούτων τὴν προσοχὴν. Δύνασθε λοιπὸν ν' ἀνακαλέσητε τὴν προσοχὴν αὐτῶν ἐντόνως καὶ μεγάλη τῇ φωνῇ ἐπιτάττοντες αὐτοῖς νὰ μὴ ἀκροῶνται τῶν θορύβων ἐκείνων καὶ νὰ ἐπιστήσωσι τὸν νοῦν εἰς τὰ βιβλία αὐτῶν ἢ εἰς τὰ ὑφ' ὑμῶν λεγόμενα. Καταδηλοῦντες δ' οὕτω τούτοις, ὅτι τὸ ὑμέτερον ὄμμα κατευ-

ἔντασιν προσδιορίζοντας, τὴν ἐπίδρασιν τῶν παραστάσεων ἐπὶ τὴν προσοχὴν κτλ. . . . ., ἀλλ' ὀφείλει ν' ἀπέχηται ἀπὸ τοῦ νὰ μετρή τὴν ἀκριβῆ ποσότητα τῆς ὑπὸ τῆς βουλήσεως καταβαλλομένης ἐντάσεως, διότι, ἐὰν ἡ βούλησις εἶναι ἐλευθέρα, εἶναι ἀδύνατον νὰ ὑπολογισθῇ μαθηματικῶς ἡ ποσότης αὐτῆ. Ἡ ἐπιστήμη λοιπὸν ποιεῖται ἀφαίρεσιν τῆς ἐλευθέρας βουλήσεως χωρὶς διὰ τοῦτο ν' ἀρνήται κατ' ἀνάγκην τὴν πραγματικότητα αὐτῆς. Τὸ τοιοῦτο δ' ὁμῶς πρακτικῶς ἰσοδυναμεῖ πρὸς ἀπόκρουσιν τοῦ αὐτεξουσίου, καὶ τῶν συγχρόνων ψυχολόγων οἱ πλεῖστοι δὲν διστάζουσι ν' ἀπαλλαγῶσιν αὐτοῦ.

Τὸ κατ' ἐμὲ καταλείπω εἰς τὴν μεταφυσικὴν τὴν φροντίδα τῆς διαφωτισσεως τοῦ μυστηρίου. Ἡ ψυχολογία οὐδέποτε βεβαίως θὰ εἶναι τόσον ἱκανὴ ὥστε ν' ἀνακαλύψῃ ἐν ταῖς ἀποφάσεσι τοῦ ἀνθρώπου διαφωνίαν τινὰ τῶν ἐπιστημονικῶν αὐτοῦ ὑπολογισμῶν πρὸς τὸ ἔργον παραχθὲν γογονός. . . . .

Ἡ ψυχολογία θὰ εἶναι ἄλλως πάντοτε ἀξία τοῦ ὀνόματος αὐτῆς καὶ ἡ ἐπιστήμη θὰ μείνῃ ὅ,τι εἶναι ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, εἴτ' ἐλευθέρα εἶναι ἡ βούλησις εἴτε μή.

Ἡ ψυχολογικὴ λοιπὸν ἐπιστήμη δύναται ν' ἀγνοῇ τὸ πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας. Τὸ εἰδικὸν τῆς ἐλευθέρας βουλήσεως ἔργον, ἐὰν ἡ βούλησις αὕτη ὑπάρχῃ, εἶναι νὰ κατέχῃ ἰδεῶδες τι ἀντικείμενον ἢ μέρος τι τοῦ ἀντικειμένου τούτου ἐν τῇ ἐστία τοῦ πεδίου τῆς συνειδήσεως, ὥστε νὰ ἐπιδράσῃ τοῦτο ἐπὶ τὸ πνεῦμα ἐπὶ μακρότερον χρόνον καὶ μετὰ μεζονος ἐντάσεως. Ἐκ δὲ τῶν ἐναντίων παραστάσεων, ὧν αἴρεσις δίδεται τῷ πνεύματι, ἡ βουλευτικὴ ἐντασις καθιστᾷ τὴν ἐτέραν τελεσφόρον καὶ πραγματικὴν. Καὶ εἰ καὶ ἡ ζωτικότης αὕτη, δι' ἧς ἐπισχύεται παράστασις τις, δύναται ἠθικῶς καὶ ἱστορικῶς νὰ ἔχῃ ἀνυπολόγιστον ἀξίαν, ὑπὸ τῆς καθαρᾶς ψυχολογίας θεωρεῖται δυναμικῶς ὡς ἀπειροστημόριος ποσότης, ἧς δικαιούται ἡ ἐπιστήμη αὕτη νὰ ὀλιγωρῆ». Σ. Μ.

θύνεται ἄγρυπνον ἐπ' αὐτούς, δύνασθε νὰ παραγάγητε καλόν τι ἀποτέλεσμα· ἀλλὰ τοῦτο θὰ εἶναι οὐχὶ οἰκονομικὸν ἀποτέλεσμα, θὰ εἶναι κατώτερον ἀποτέλεσμα. Διότι εὐθύς ὡς ἀποστρέψητε ἀπ' αὐτῶν τὰ βλέμματα, πάλιν ὁ ἐλκυστικὸς θόρυβος κινῶν διαρκῶς τὴν περιεργίαν αὐτῶν θὰ ἐπικρατήσῃ καὶ πάλιν τῶν μαθητῶν ἡ διάνοια θ' ἀποδημήσῃ. Ἐὰν δ' ὁμοῦ, χωρὶς νὰ εἴπητέ τι περὶ τοῦ ἐν τῇ ὁδῷ θορύβου, ἐπιχειρήσῃτε καὶ ὑμεῖς ν' ἀνθελκύσῃτε τὴν προσοχὴν τῶν μαθητῶν διὰ τινος λίαν διαφερούσης καὶ ἐπαγωγοῦ ὁμιλίας ἢ ἀποδείξεως, θ' ἀμνημονήσωσι παντελῶς τοῦ ἀποτρεπτικοῦ ἐκείνου γεγονότος καὶ θὰ παρακολουθήσωσιν ὑμᾶς εὐχερῶς καὶ ἀκόπως. Ὑπάρχουσι πολλὰ διαφέροντα, ἅτινα οὐδέποτε δύνανται νὰ κωλυθῶσι διὰ τῆς ἀρνήσεως. Ὁ ἐρωτόληπτος ἐπὶ παραδείγματι εἶναι τῶν ἀδυνάτων νὰ κρατήσῃ τοῦ ἑαυτοῦ πάθους διὰ τινος ἐντάσεως τῆς βουλήσεως. Ἀλλ' ἄς ἀπιτείλῃ νέος τις πλανήτης ἐν τῷ ὀρίζοντι αὐτοῦ», καὶ πάραυτα τὸ παλαιὸν εἶδωλον θὰ καταλυθῇ καὶ θὰ παύσῃ ν' ἀντιποιῆται τῆς καρδίας αὐτοῦ.

Εἶναι πρόδηλον, ὅτι ὀφείλομεν καθόλου νὰ μεταχειριζώμεθα, ὅταν εἶναι δυνατόν, τὴν μέθοδον τῆς κωλύσεως δι' ὑποκαταστάσεως. Οὗτινος ὁ βίος ἐρείδεται ἐπὶ τῆς λέξεως «οὐχί», ὅστις λέγει τᾶληθές, διότι τὸ ψεῦδος εἶναι κακόν, ὅστις διαρκῶς ἔχει νὰ παλαίῃ πρὸς τὸν φθόνον, τὴν δειλίαν καὶ τὰς ἀγεννεῖς κλίσεις αὐτοῦ, εἶναι ἐν πᾶσι καταδεέστερος ἢ εἰάν εὐθύς ἀπ' ἀρχῆς ἐνεφορεῖτο φιλαληθείας καὶ μεγαλοψυχίας καὶ μηδένα ἠσθάνετο ἀγεννῆ πειρασμόν.

Πρὸ πολλοῦ ὁ Σπινόζας ἔγραψεν ἐν τῇ ἑαυτοῦ Ἠθικῇ, ὅτι πᾶν ὅπερ ὁ ἄνθρωπος δύναται ν' ἀποφεύγῃ, λογιζόμενος ὅτι εἶναι κακόν, δύναται ὡσαύτως ν' ἀποφεύγῃ, λογιζόμενος ὅτι ἄλλο τι εἶναι ἀγαθόν. Τὸν μὲν καθ' ἕξιν πράττοντα *sub specie mali*, κατὰ τὴν ἀρνητικὴν ἔννοιαν, ἥτοι κατὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ κακοῦ, καλεῖ ὁ Σπινόζας δούλον, τὸν δὲ καθ' ἕξιν πράττοντα κατὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ ἀγαθοῦ ὀνομάζει ἐλεύθερον. Φροντίζετε λοιπόν, παρακαλῶ ὑμᾶς, ὅπως ποιῆτε τοὺς ὑμετέρους μαθητὰς ἐλευθέρους, ἐθίζοντες αὐτοὺς νὰ πράττωσιν, ὅσάκις εἶναι δυνατόν, λογιζόμενοι τὸ ἀγα-

θόν. Ἐθίζετε αὐτοὺς νὰ λέγωσι τὴν ἀλήθειαν οὐχὶ δεικνύοντες αὐτοῖς τὴν κακίαν τοῦ ψεύδους, ἀλλὰ ποιοῦντες τὰς ψυχὰς αὐτῶν ἐνθουσιαστικὰς πρὸς τὴν τιμὴν καὶ τὴν φιλαλήθειαν. Ἐκκριζοῦτε ἐκ τῆς καρδίας αὐτῶν τὴν ἔμφυτον σκληρότητα μεταδίδοντες εἰς αὐτούς τι τῆς ὑμετέρας θετικῆς συμπαθείας πρὸς τὰ ἐσωτερικὰ ἑλατήρια τῆς χαρᾶς τοῦ ζώου. Καὶ ἐὰν κατὰ τὴν διδασκαλίαν ἀναγκάζησθε κατὰ νόμον νὰ ποιῆσθε λόγον περὶ τῶν ὀλεθρίων ἀποτελεσμάτων τῆς χρήσεως τῶν οἰνοπνευματικῶν ποτῶν, ὀφείλετε νὰ ἐμφανίζητε ἐντόνως οὐχὶ τὴν φθορὰν τοῦ στομάχου, τῶν νεφρῶν, τῶν νεύρων τοῦ μεθύσου, καὶ καθόλου τὴν ἐκ τῆς χρήσεως ταύτης πηγάζουσαν κοινωνικὴν ἀθλιότητα, ὡς γίνεται ἐν τοῖς περὶ τοῦ ὑποκειμένου τούτου πραγματευομένοις βιβλίοις, ἀλλὰ τὴν εὐλογίαν καὶ τὰ ἀγαθὰ τὰ ἐκπορευόμενα ἐκ τῆς κτήσεως ὀργανισμοῦ διασφύζοντος μέχρι γήρατος νεανικὴν εὐστάλειαν καὶ ἀκμὴν δι' αἵματος ἀγνοῦ καὶ ὑγιοῦς, ὃν ὀργανισμόν οὐδαμῶς μὲν ἐφθειραν οὔτε τὰ ἐρεθιστικὰ οὔτε τὰ ναρκωτικά, ἱκανῶς δὲ καταμεθύσκουσι καθ' ἑκάστην ὁ πρωϊνὸς ἥλιος, ὁ καθαρὸς ἀήρ καὶ ἡ οὐρανία δρόσος.

Ἐπέρανα ἤδη τὰς ὁμιλίαις ταύτας. Ἐὰν τὰ εἰρημένα ἐκληφθῶσιν ὑπὸ τινῶν ὑμῶν ὡς γνωστὰ καὶ τετριμμένα, ἐλπίζω ὅτι δὲν θὰ φανῶσι τοιαῦτα, ὅταν μετὰ ἐν ἡ δύο ἔτη εὕρητε ὑμᾶς αὐτοὺς ἀντιλαμβανομένους καὶ παρατηροῦντας τὰ ἐν τῷ σχολείῳ γινόμενα κατὰ τρόπον ἄλλοιον ἢ πρότερον. Πάντως δὲ νομίζω, ὅτι ἐκδεχόμενοι τὸν μαθητὴν ὡς τινα μικρὸν ὀργανισμόν μεστὸν αἰσθημάτων, ὀρμεμφύτων, συνειρμῶν, ἀντιδράσεων, καὶ τὸ μὲν ὑπὸ τῆς ἑαυτοῦ τύχης προσδιοριζόμενον, τὸ δὲ ἐλεύθερον, πολὺ κάλλιον θὰ καταμάθητε τὴν φύσιν αὐτοῦ. Νοεῖτε λοιπὸν τὸν παῖδα ὡς τοιαύτην λεπτοτάτην μικρὰν μηχανήν. Ἐὰν δὲ προσέτι δύνασθε νὰ θεωρῆτε αὐτὸν *sub specie boni* καὶ ν' ἀγαπᾶτε, εὐέλπιδες ἔστε ὅτι θ' ἀποβῆτε τέλειοι διδάσκαλοι.

ΔΙΟΡΘΩΤΕΑ

Σελ.	4	στιχ.	7	κάτ.	ἀντι αὐτοῦ	γρ. αὐτοῦ
»	8	»	10	ἀν.	» τόσον	» τόσα
»	10	»	1	»	» συνδυάζωμεν	» συνδυάζωσι
»	17	»	9	κάτ.	» ἀπαραμείωτοι	» ἀμείωτοι
»	54	»	8	»	» ἦ	» ἦ
»	94	»	15	ἀν.	» ἀρρήτως	» ἀρρήκτως
»	104	»	5	»	» οἱ	» οἱ δὲ

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Θ. ΠΕΤΣΙΟΣ

Ε.Υ.Δ της Κ.τ.Π
ΙΩΑΝΝΙΝΑ 2008